

Novoszáth Péter

Egy ortodox válságkezelési „siker”-történet árnyoldalai, Románia példája

Downsides of Conventional Crisis Management: A „Success” Story, or the Case of Romania

Összefoglalás

Az Európai Unió az elmúlt négy évben két pénzügyi támogatási program keretében is támogatta Romániát a pénzügyi és gazdasági válsággal kapcsolatban és a jövőbeli növekedés megalapozása érdekében. E segítségnyújtásra a Nemzetközi Valutaalap (elővigyázatossági hitelkerete) és a Világbank erőteljes közreműködése mellett került sor. Az Európai Bizottság a támogatási programok átfogó értékelése során azokat alapjában véve sikeresnek értékelte, a végrehajtott programok makrogazdasági stabilizációs hatásának nemzetközi megítélése szinte egyöntetűen pozitív. Azonban a 2012-ben és 2013-ban egyre radikalizálódó tünteté-

DR. NOVOSZÁTH PÉTER, a közgazdaság-tudomány kandidátusa, egyetemi oktató, Nemzeti Közsolgálati Egyetem, KTK Közpénzügyi Tanszék (novoszath.peter@uni-nke.hu). A tanulmány a Nemzeti Közsolgálati Egyetemen létrejött Wekerle Sándor Közpénzügyi Tudományos Műhely támogatásával készült.

sek Románia-szerte a pénzügyi stabilizációs programok árnyoldalaira is ráirányították a figyelmet. A számos tiltakozás egyrészt egyértelműen megkérdőjelezi e programok meglehetősen egyoldalú pozitív megítélését. Érthetővé tette a magyar, a spanyol, a szlovén és az ír kormányzatok vonakodását is az IMF szoros gazdaságirányítói felügyeletétől. A stabilizációs programok rövid távon elért eredményeit ugyan nem cáfolják, de különösen a pénzügyi és gazdasági válság további elhúzódása miatt hosszú távon a megnövekedett adósságállomány és a lakosság végleteleg leromlott gazdasági és társadalmi helyzete további jelentős pénzügyi és társadalmi kockázatokat hordoznak Románia, de az egész Európai Unió számára is, melyet a 2013 decemberében Nagy-Britannia irányába elindult tömeges exodus meglehetősen eklatánsan bizonyított.

Summary

In the past four years, the European Union supported Romania in the framework of two financial aid programmes to offset the effects of the financial and economic crisis and to lay the foundations of future growth. The support was granted with massive assistance from the International Monetary Fund (IMF) (Precautionary Credit Line) and the World Bank. In its assessment, the European Commission considered the financial aid programmes essentially successful, and the international perception of the impacts of macroeconomic stabilization programmes are almost uniformly positive. However, the increasing radicalization of protests all over Romania in 2012 and 2013 have focused attention on the drawbacks of the financial stability programs. The high number of protests quite clearly call into question the one-sidedly positive image presented of the programmes and explain the aversion of the Hungarian, Spanish, Slovenian and Irish governments to IMF's close supervision. Increase in the long-term debt and the population's deteriorating economic and social situation expose Romania and to EU to high additional financial and social risks, as evidenced by the mass exodus to Great Britain, experienced since December 2013.

Ez a cikk a Nemzeti Közszolgálati Egyetemen létrejött Wekerle Sándor Közpénzügyi Tudományos Műhely támogatásával folyó kutatás alapján készült. A műhely az egyetem Közigazgatás-tudományi Karán (és jog-

elődjéinél) évtizedek óta oktató közpénzügyek és államháztartástan tudományos művelésére szervezett tanszék és a szaktanári koordinációval működő Hallgatói Közpénzügyi TDK bázisán jött létre. A közpénzügyi stabilizációban gyakorlati és tudományos módszertan szintjén is maradandót alkotó, háromszoros magyar miniszterelnök nevét viselő tudományos műhely Lentner Csaba Wekerle Sándor Tudományos Életműdíjas egyetemi tanár irányításával jött létre 2013-ban. A műhely egyik kiemelt célja, hogy a költségvetési folyamatok konszolidációs, stabilizációs eszközeit és a növekedésorientált állami gazdaságpolitika tudományos hátterét kutassa hazai történeti és nemzetközi (európai és angolszász) kontextusban, különösen a Kárpát-medencei térségben lévő országokra koncentrálva.

Az Európai Unió az elmúlt négy évben két pénzügyi támogatási program keretében is támogatta Romániát a pénzügyi és gazdasági válsággal kapcsolatban és a jövőbeli növekedés megalapozása érdekében. Az első program (2009–2011) keretében 5 milliárd euró került kifizetésre, míg a második program (2011–2013) során megítélt 1,4 milliárd eurós támogatás lehívása és felhasználása nem történt meg. E segítségnyújtásra a Nemzetközi Valutaalap (elővigyázatossági hitelkerete) és a Világbank erőteljes közreműködése mellett került sor.¹

Az első program meglehetősen nehezen indult el, és a 2009 márciusában megkötött megállapodást az IMF átmenetileg fel is függesztette arra hivatkozva, hogy a román kormány a felvett kölcsönöket részben jóléti típusú kiadásokra (közalkalmazotti bérekre és nyugdíjakra) költötte a vállalt beruházások helyett. Az első román program során lassan egyértelművé vált az IMF számára, hogy melyek azok a területek (például a közszféra bérkiáramlása, a helyi önkormányzatok fizetési hátterének szabályozása, az állami beruházások ütemezésének szigorú kontrollja vagy az állami vállalatok gazdálkodásának felügyelete stb.), ahol a program eredetileg kitűzött céljai esetleg megghiúsulhatnak, és kiemelten szükséges az ellenőrzése. A második hitelkeret megítélésekor ennek szellemében Románia nem a Lengyelországnak is odaítélt rugalmas hitelkeretet (PLL) kapott, hanem készletlenti hitelt, de annak egy gyakorlatilag Romániára szabott speciális elővigyázatossági formáját (P-SBA). Ezt a megoldást kedvezően fogadták a nemzetközi piacok szereplői, és ezért az egyre növekvő román adósságállomány ellenére is viszonylag olcsón lehetett azt finanszírozni.

A második támogatási program eredeti 2013. március végi határidejét három hónappal meghosszabbították azért, hogy időt hagyjanak azokra a korrekciós programokra, amelyek még szükségessé váltak az EU és az IMF programja utolsó felülvizsgálatának teljesítéséhez. A román kormány 2013 elején haladékot kapott a készenléti hitelkeret néhány feltételének teljesítéséhez, így az állami vagyon előírt értékesítése és az állami szférából történő vállalati elbocsátások tekintetében.

Az Európai Bizottság a támogatási programok átfogó értékelése során azokat alapjában véve sikeresnek értékelte:² a programok végrehajtásával általában sikerült helyreállítani a makrogazdasági stabilitást, újból kialakítani a piacokhoz való hozzáférést, és megőrizni a szuverenitást és a pénzügyi stabilitást.

A gazdasági növekedés 2009-ben közel 7 százalékkal csökkent, míg 2011-re újra pozitív tartományba került, és 2013-ban még a várakozásokat is túlszárnyalva lett magasabb a gazdaság teljesítménye az egy évvel korábbinál. A román gazdaság 2013. harmadik negyedévben az előző év azonos időszakához képest 4,1 százalékkal bővült, amit az Európai Unióban a lett, litván, lengyel, magyar és brit gazdaság tudott csak követni. Míg a cseh gazdaság eközben igazán szomorú képet festett, a harmadik negyedévben úgy esett vissza a negyedéves GDP, hogy a második negyedévben már úgy tűnt, véget ért a technikai recesszió – vagyis a 2013. harmadik negyedévi adatok azt mutatják, hogy a cseh gazdaság recessziója ténylegesen még korántsem ért véget. A piac által várt 0,5 százalékos növekedés helyett 1,6 százalékkal esett vissza éves alapon a cseh gazdaság (1. táblázat).

Romániában az infláció a 2008-ban jellemző közel 8 százalékról 2012-ben 3% alá süllyedt. Keleti szomszédunk tartós versenyképességi nehézségekkel küzd több évtizede, ennek következtében a külkereskedelmében és a folyó fizetési mérlegében is évről évre jelentős hiányt halmozott fel. Gazdaságszerkezetileg ezért az EU déli tagállamaihoz hasonlít. Ami pedig a válság elhúzódása miatt, mint azt ezeknél a mediterrán államoknál is tapasztalhattuk, további komoly kockázatot jelentenek a költségvetés hiánya mellett. Az ország fizetésimérleg-hiánya, amely a válság előtt érte el csúcspontját, az ország GDP-jének több mint 13%-át tette ki 2007-ben, míg 2012-re a fizetésimérleg-hiánya a GDP 4 százaléka alá csökkent. A nemzeti valuta, a lej árfolyama jelentősen gyengült (17%-kal nominál értékben az euróval szemben), amikor a válság kirobbant

2008 második felében, de az árfolyam stabilizálódott 2009 közepén, azt követően, hogy az első konszolidációs programban megegyezés született 2009 márciusában. Azóta az euró értéke a 4,2 és 4,5 lej közötti sávban ingadozott.

1. táblázat: A GDP alakulása az Európai Unió egyes országaiban, negyedéves bontásban, a megelőző év azonos negyedévéhez hasonlítva, szezonálisan kiigazított adatokkal, százalékban

	2012. IV. negyedév	2013. I. negyedév	2013. II. negyedév	2013. III. negyedév
Románia	0,8	2,3	1,6	4,1
Lettország	5,7	6,4	4,5	3,9
Litvánia	3,4	3,8	3,8	2,2
Lengyelország	0,8	0,8	1,2	1,7
Magyarország	-2,5	-0,3	0,5	1,6
Egyesült Királyság	-0,2	0,2	1,3	1,5
Bulgária	0,6	0,4	0,2	0,8
Szlovákia	0,8	0,7	0,7	0,7
EU-28	-0,7	-0,8	-0,2	0,1
Portugália	-3,8	-4,1	-2,0	-1,0
Spanyolország	-2,1	2,0	-1,6	-1,2
Csehország	-1,4	-2,3	-1,3	-1,6
Olaszország	-3,0	-2,5	-2,2	-1,9
Görögország	-5,7	-5,6	-3,8	n. a.
Ciprus	-3,5	-4,9	-5,8	-5,7

Forrás: Saját szerkesztés az Euro area GDP up by 0.1% and EU28 up by 0.2%. Eurostat news-release euroindicators, 167/2013, 14 November 2013, 2. o. alapján.

A közpénzügyek konszolidációja megtörtént, a 2009-ben a román GDP 9%-át kitevő költségvetési hiány 2012-re 3%-ra csökkent. E jelentős javulásra való tekintettel engedélyezte a Tanács a Romániával szembeni túlzottdeficit-eljárás megszüntetését 2013. június 21-én. Mindezt tette annak ellenére, hogy a román államadósság mértéke 2008-ban még csak a román GDP 13%-át tette ki, míg 2012-ben már megközelítette a román GDP 39%-át, azaz csaknem megháromszorozódott az EU-IMF válságkezelő programjának végrehajtása során. Victor Ponta román miniszterelnök 2013. januári évertékelő beszédében erre utalva azt mondta: „Románia államadóssága 51 milliárd euró, ami a GDP 34,7

százalékát teszi ki.” Majd hozzátette: „Az adósság csaknem felét az utóbbi négy évben vette a nyakába az ország, az egy főre jutó köztartozás 1400-ról 2500 euróra nőtt.”³

2. táblázat: A költségvetési egyensúlyt jellemző főbb jelzőszámok alakulása az EU-ban, Magyarországon és Romániában (2009–2012)

	2009	2010	2011	2012
EU-28: költségvetési egyenleg a GDP százalékában	-6,9	-6,5	-4,4	-3,9
EU-28: költségvetési kiadások a GDP százalékában	51,0	50,6	49,0	49,3
EU-28: költségvetési bevételek a GDP százalékában	44,1	44,1	44,6	45,4
EU-28: államadósság a GDP százalékában	74,3	79,8	82,3	85,1
Magyarország: költségvetési egyenleg a GDP százalékában	-4,6	-4,3	4,3	-2,0
Magyarország: költségvetési kiadások a GDP százalékában	51,4	50,0	50,0	48,7
Magyarország: költségvetési bevételek a GDP százalékában	46,9	45,6	54,3	46,6
Magyarország: államadósság a GDP százalékában	79,8	82,2	82,1	79,8
Románia: költségvetési egyenleg a GDP százalékában	-9,0	-6,8	-5,6	-3,0
Románia: költségvetési kiadások a GDP százalékában	41,1	40,1	39,5	36,6
Románia: költségvetési bevételek a GDP százalékában	32,1	33,3	33,9	33,6
Románia: államadósság a GDP százalékában	23,6	30,5	34,7	37,9

*Forrás: Saját szerkesztés az Euro area and EU28 government deficit at 3,7% and 3,9% of GDP respectively. Eurostat newsrelease euroindicators, 152/2013, 21 October 2013, 1. és 7–8. o. alapján.*⁴

Románia ugyanakkor úgy csökkentette a költségvetési hiányának mértékét az Európai Unió által előírt 3% alá, hogy ezzel a költségvetési kiadások szintje GDP-arányosan több mint 15%-kal lett kevesebb az Európai Unió 28 tagállamának átlagánál. Ennek egyenes következményeként az ország a GDP-jének jóval kisebb részét költi szociális és egészségügyi kiadásokra, mint az EU-tagállamok átlagban. Amíg a legnagyobb szociális kockázatok lefedésére a legtöbbet Németország (az összes kormányzati kiadásainak 58,8%-át), Dánia (58,3%-át), Franciaország és Finnország (57,3%-át) költötte, addig a legkevesebbet Ciprus (33,5%), Lettország (42,2%), Románia (44,5%) és Magyarország (44,8) fordította ezekre a célokra 2011-ben.⁵

Az EU szakértői szerint miután sikerült helyreállítani a makrogazdasági stabilitást, nem maradt más hátra, mint a strukturális reformok

felgyorsítása annak érdekében, hogy az ország kihasználhassa a gazdaságában rejlő növekedési potenciálját.

Románia 2013. június végén sikeresen lezárta második hitelmegállapodását a Nemzetközi Valutaalappal, és bejelentette igényét egy újabb, elővigyázatossági hitelszerződés megkötésére, a nemzetközi pénzpiac bizonytalanságainak a semlegesítésére, tekintettel az eurózóna kedvezőtlen makrogazdasági körülményeire.

A túlzottdeficit-eljárás megszüntetéséhez és a nemzetközi hitelezőkkel 2011-ben kötött hitelmegállapodás sikeres lezárásához személyesen is gratulált a román hatóságoknak Christine Lagarde, a Nemzetközi Valutaalap (IMF) vezérigazgatója, aki 2013. július 15-én érkezett kétnapos látogatásra Bukarestbe, ahol a román államfővel és a román miniszterelnökkel is találkozott, valamint előadást tartott a *Románia és Kelet-Európa: Az előttünk álló út* című konferencián.⁶ Lagarde előadásában óva intette Romániát attól, hogy csak az exportra alapozza a gazdaság növekedését. Kiemelte, hogy a belföldi fogyasztásnak és a beruházásoknak is fontos szerepet kell játszania a gazdasági növekedés elérésében és az egyensúly megőrzésében. Ennek során egy háromtényezős modellt vázolt fel, amelyben az exporttevékenység, a belső kereslet és befektetések a három mozdony, ami előreviheti Románia gazdasági fejlődését, de arra is felhívta a figyelmet, hogy ha csak egyetlen motor erejére támaszkodunk, akkor az komoly egyenlőtlenségeket is okozhat. Ezzel kapcsolatosan megállapította: bár Romániában a kivitel 2013-ban növekszik, a belső kereslet oldalán még bőven van tennivaló, és a tőkeberuházások is nagymértékben csökkentek az elmúlt időszakban. Lagarde megállapította, hogy Romániában az európai alapokban rejlő lehetőségek nincsenek kellően kihasználva, és ezeket a finanszírozási forrásokat arra kellene használni, hogy legyenek megfelelő utak és infrastruktúra a befektetőknek. Lagarde előadásában azt is kifejtette, hogy az eurózónához való csatlakozás sok előnnyel járhat, de nem szabad siettetni, előbb végre kell hajtani a reformokat, meg kell erősíteni a makrogazdasági stabilitást, és fenntartható növekedést kell teremteni. Lettország rövid idő alatt hajtott végre jelentős változásokat, mint mondta, de annak az lett az ára, hogy a lakosság 10 százaléka emigrált. Emellett arra biztatta Romániát, hogy használja ki a román humán erőforrásokban és energiaforrásokban rejlő potenciált, és tegye hatékonyá az állami vállalatokat. Az IMF vezetője a Romániával kötendő újabb elővigyázatossági, készenléti

hitelcsomagra szóló szerződéssel kapcsolatban leszögezte, hogy Románia csak akkor hívhat le belőle forrásokat, ha nagy a baj. A feltételeket illetően a makroökonómiai konszolidációt, a strukturális reformok előrehaladását, az állami vállalatok privatizálását és újjászervezését emelte ki Lagarde.

Az IMF-vezérigazgató látogatásának és egy újabb hitelszerződés

Románia 2013. szeptember végén négy milliárd euró értékű hitelkeretre kötött szerződést...

előkészítésének hírére közvita bontakozott ki Romániában arról, hogy szüksége van-e még az országnak az IMF-ernyőre. Az újabb hitelszerződés támogatói szerint Románia nem szorul rá egy újabb IMF-szerződésre, de ez segítené megőrizni a költségvetési fegyelmet.

A bukaresti kormány másrészt egyfajta „megbízhatósági bizonylatként” támaszkodik az IMF-megállapodásra, amelytől azt reméli, hogy megnyugtatóan hat a külföldi befektetőkre, és segíti abban, hogy olcsóbban finanszírozza kiadásait a pénzpiacokról. Az ellenzők szerint viszont egy újabb hitelmegállapodás éppenséggel riasztóan hat a befektetőkre, akik arra következtethetnek belőle, hogy Románia nem képes az „IMF ostora” nélkül egyensúlyban tartani költségvetését, és külső kényszer nélkül nem hajtaná végre a szerkezetátalakítási reformokat.

Románia 2013. szeptember végén végül négy milliárd euró értékű hitelkeretre kötött szerződést, amelyet fele-fele arányban a Nemzetközi Valutaalap (IMF) és az EU végrehajtó szerve, az Európai Bizottság biztosított számára kétéves elővigyázatossági hitelkeret formájában (3. táblázat).

KIRÍVÓAN ALACSONYAK A MUNKAERŐ-PIACI POLITIKAI
KIADÁSOK

Az Európai Unió tagállamai között jelentős eltérések tapasztalhatók a munkaerő-piaci politikák megvalósítására fordított kiadások, azok szerkezete és a munkanélküliség szintje vonatkozásában egyaránt. Mind ezt elsősorban az támasztja alá leginkább, hogy mekkora különbségek vannak az egyes országok között a GDP-arányos munkaerő-piaci támogatásokat tekintve. Az EU-tagállamok közül 2011-ben a munkaerő-pia-

ci kiadások relatív szintje Belgiumban és Dániában volt a legnagyobb (mindkettő a GDP 3,7%-a), majd Írország és Spanyolország következett (egyaránt 3,6%). Csak ez a négy EU-tagállam költött egy évben a GDP-je 3 százalékánál nagyobb összeget munkaerő-piaci politikai céljai megvalósítására. A másik végletet az a tíz tagállam: Bulgária, a Cseh Köztársaság, Észtország, Lettország, Litvánia, Málta, Lengyelország, Románia, Szlovákia és az Egyesült Királyság jelenti, amelyek az éves GDP-je kevesebb mint 1%-át költötte munkahelyteremtésre. E tíz állam közül is messze kiemelkedett Románia, amely az összes EU-tagállam közül a legkevesebbet, jóval az EU-átlag alatt (a GDP-je 0,28%-át) költötte munkaerő-piaci intézkedésekre. Minden munkaerő-piaci beavatkozást általában az intézkedések jellege szerint csoportosítanak, amely egyúttal a beavatkozás módjára is – például képzés vagy foglalkoztatásösztönzés – utal. Ennek megfelelően az Európai Unióban meghonosodott osztályozási rendszer három főcsoportba és kilenc kategóriába sorolja be az egyes intézkedéseket.

3. táblázat: Romániának a Nemzetközi Valutaalappal kötött pénzügyi megállapodásainak legfőbb jellemzői⁷

Típus	Megállapodás dátuma	Lejárat ideje	Jóváhagyott összeg (millió SDR)	Lehívott összeg (millió SDR)
Elővigyázatossági hitel	2013. szeptember 27.	2015. szeptember 26.	1 751,34	0
Elővigyázatossági hitel	2011. március 31.	2013. június 30.	3 090,60	0
Elővigyázatossági hitel	2009. május 4.	2011. március 30.	11 443,00	10 569,00

Forrás: *Financial Position in the Fund for Romania as of November 30, 2013. Nemzetközi Valutaalap (IMF), 2013.*

Egy adott kategória (a munkaerő-piaci szolgáltatások) tartozik a munkaerő-piaci szolgáltatások főcsoportjába, míg hat különböző kategória (képzés, munkahelyi rotáció és munkamegosztás, foglalkoztatásösztönzők, támogatott foglalkoztatás és rehabilitáció, közvetlen munkahelyteremtés és start-up ösztönzők) a munkaerő-piaci intézkedések főcsoportjába, és két kategóriája (munkanélküliek jövedelme és támo-

gatása, valamint a korai nyugdíjazás) van a munkaerő-piaci támogatások főcsoportjának, amelyek többsége két vagy több alkategóriát is tartalmaz.⁸ Szembetűnő, hogy az EU tagállamai a legtöbbet erre az utolsó főcsoportra költötték 2011-ben, átlagosan a GDP-jük 1,24%-át, nem pedig preventív intézkedésekre. Ugyanakkor a 4. táblázatból az is kiderül, hogy Románia minden főcsoportot tekintve a legkevesebbet költötte az EU tagállamai közül, mind preventív, mind más munkaerő-piaci intézkedésekre egyaránt (4. táblázat).

A munkanélküliség időtartama az egyik legfontosabb tényező a makrogazdasági stabilizáció megteremtésében, mivel azt mutatja, hogy az újonnan létrejövő munkahelyek mennyiben képesek pótolni a megszűnő munkahelyeket. Azt jelzi, mennyire erős, versenyképes az adott gazdaság, mennyire képes az adott munkaerőpiac az önkorrekcióra (5. táblázat).

Amennyiben a „hosszú távú munkanélküliek”, azaz a 12 hónapnál hosszabb ideje tartósan munkanélküliek száma jelentősen nő, az azzal fenyeget, hogy sokan inaktívá válhatnak, és a foglalkoztatás színvonala tartósan lecsökkenhet. Az inaktívá vált embereket később sokkal nehezebb, sőt sokszor lehetetlen ismét aktívá tenni. Ráadásul a tartósan munkanélküliek számának növekedése egyúttal azt is jelenti, hogy egyre több háztartás marad jövedelem nélkül, ennek következtében nagymértékben megnő a szegénység kockázata, a szegények száma. Egy másik lehetséges következmény az elvándorlás növekedése.

Kétségtelen az, hogy annak ellenére, hogy a tagállamok többsége a tartósan munkanélküliek számának tapasztalt felfutására a munkaerő-piaci intézkedések kiadásainak jelentős növelésével válaszolt, ez nem minden ország esetében járt ugyanolyan eredménnyel. Több ország esetében ugyanis a munkaerő-piaci támogatások jelentős növelése ellenére továbbra is erőteljesen nőtt a tartósan munkanélküliek száma. Ugyanakkor Románia magatartása ebben a helyzetben, finoman szólva, meglehetősen különösnek mondható, mivel Romániában a hosszú távú munkanélküliség drámai emelkedéséhez egyáltalán nem párosult a munkaerő-piaci kiadások egyenértékű növekedése. Az összes EU-tagállam közül egyedül csak Románia csökkentette mindvégig a munkaerő-piaci támogatásokra fordított kiadásait a megfigyelt időszakban, amelynek eredményeként a tartósan munkanélküliek száma a 2010–2011-es időszakban EU-szinten is kimagasló, messze az átlagot meghaladó

4. táblázat: A munkaerő-piaci politikával kapcsolatos kiadások a GDP százalékában, és a munkanélküliségi ráta alakulása 2011-ben⁹

	Munkaerő-piaci szolgáltatások 1. kategória	Munkaerő-piaci intézkedések 2–7. kategória	Munkaerő-piaci támogatások 8–9. kategória	Munkaerő-piaci kiadások összesen	Munkanélküliségi ráta
EU-27	0,21	0,50	1,24	1,95	9,7
Spanyolország	0,10	0,69	2,81	3,60	21,8
Lettország	0,04	0,33	0,32	0,69	16,5
Litvánia	0,08	0,18	0,30	0,56	15,7
Írország	0,14	0,74	2,74	3,63	14,9
Szlovákia	0,07	0,22	0,50	0,79	13,7
Portugália	0,12	0,46	1,34	1,91	13,4
Észtország	0,08	0,15	0,50	0,73	12,8
Bulgária	0,04	0,13	0,42	0,59	11,4
Magyarország	0,01	0,35	0,66	1,01	11,0
Lengyelország	0,08	0,33	0,30	0,72	9,8
Franciaország	0,25	0,68	1,41	2,34	9,3
Olaszország	0,03	0,31	1,36	1,70	8,5
Szlovénia	0,11	0,26	0,88	1,24	8,3
Egyesült Királyság	0,21	0,03	0,34	0,59	8,2
Ciprus	0,03	0,31	0,69	1,04	8,1
Svédország	0,25	0,80	0,63	1,68	8,0
Finnország	0,12	0,84	1,45	2,42	7,9
Dánia	0,54	1,55	1,65	3,74	7,7
Románia	0,03	0,02	0,24	0,28	7,7
Belgium	0,21	1,39	2,10	3,70	7,2
Csehország	0,10	0,18	0,28	0,56	6,8
Málta	0,12	0,05	0,33	0,50	6,6
Németország	0,35	0,45	1,04	1,84	6,0
Luxemburg	0,05	0,46	0,63	1,14	4,9
Hollandia	0,37	0,70	1,63	2,70	4,4
Ausztria	0,19	0,57	1,28	2,04	4,2

Forrás: Piotr Ronkowski: Labour market policy expenditure – Statistics Explained. Table 2 Statistics in focus 31/2013.

lett. Nyilvánvaló bizonyítéka ez annak a rövidlátó politikának, amit az EU–IMF kényszerített Romániára, és amely a pénzügyi stabilitás rövid távú szempontjait helyezte a hosszú távon fenntartható, tartós gazdasági fejlődés megvalósítása elé.

5. táblázat: A munkaerő-piaci politikával kapcsolatos kiadások és a tartósan munkanélküliek száma közötti kapcsolat az EU-27 országaiban, 2005 és 2011 között¹⁰

	Munkaerő- piaci kiadások változása (%)	Tartósan munka- nélküliek számának változása (%)	Munkaerő- piaci kiadások változása (%)	Tartósan munka- nélküliek számának változása (%)	Munkaerő- piaci kiadások változása (%)	Tartósan munka- nélküliek számának változása (%)
	2005–2008		2008–2010		2010–2011	
EU-27	-4,6	-34,4	18,1	49,5	-11,9	8,0
Ciprus	n. a.	-56,5	119,7	170,8	22,5	31,7
Bulgária	-20,7	-48,7	-63,5	56,5	44,0	30,2
Írország	13,7	23,0	24,7	305,8	0,1	26,0
Spanyolország	12,4	-1,3	14,7	266,9	-6,1	22,7
Dánia	-18,1	-58,1	39,2	223,1	9,7	22,6
Lengyelország	57,8	-76,9	35,9	30,6	-42,8	21,2
Románia	-18,5	-40,0	-57,4	6,6	-24,8	20,9
Hollandia	-7,5	-44,9	7,1	31,8	-11,5	20,2
Szlovénia	-44,7	-38,6	304,6	69,9	-37,2	12,8
Luxemburg	2,2	44,1	23,8	-14,9	11,7	11,8
Portugália	-16,5	-0,5	43,7	55,3	-24,4	8,2
Olaszország	-19,7	-16,5	-17,3	32,5	-4,9	7,2
Egyesült Királyság	-17,2	40,8	98,9	88,1	-59,4	6,7
Franciaország	1,6	-22,8	29,8	37,6	-17,2	2,3
Szlovákia	7,6	-42,5	50,2	40,1	-2,7	0,2
Litvánia	40,4	-71,8	12,2	512,6	-13,5	-2,2
Ausztria	21,5	-24,9	26,4	20,9	-12,0	-2,4
Svédország	-24,3	n. a.	24,5	104,7	3,2	-3,6
Magyarország	16,2	13,1	94,3	53,1	-36,5	-4,3
Málta	n. a.	-20,0	-22,8	30,6	40,3	-4,6
Észtország	-12,3	-58,7	262,3	358,4	9,2	-6,4
Lettország	-36,1	-49,1	402,2	318,8	-30,9	-6,7
Csehország	9,8	-47,8	89,2	38,7	-19,9	-8,8
Németország	-18,5	-32,3	7,8	-14,9	-18,4	-13,9
Finnország	0,5	-44,4	21,2	70,4	1,1	-14,0
Belgium	28,8	-21,6	18,6	25,1	11,1	-15,2

Forrás: Piotr Ronkowski: Labour market policy expenditure. Statistics Explained, Table 2. Statistics in focus 31/2013.

BULGÁRIA ÉS ROMÁNIA VÁLT AZ EU SZEGÉNYSÉGTŐL
ÉS TÁRSADALMI KIREKESZTETTSÉGTŐL
LEGINKÁBB FENYEGETETT ORSZÁGÁVÁ

Az EUROMOD mikroszimulációs rendszerből származó legfrissebb eredmények lehetővé teszik annak értékelését, hogy a megszorító intézkedések milyen változásokat okoztak az egyes tagállamok háztartásainak jövedelmi viszonyaiban. A gazdasági és pénzügyi válság és az azt követő költségvetési konszolidációs intézkedések 2008-tól az EU-tagországok többségében a háztartások reál bruttó jövedelmének stagnálásához vezettek, néhány országban kismértékű növekedés volt tapasztalható. Ezzel szemben kilenc országban (Görögországban, Lettországon, Litvániában, Romániában, Spanyolországban, Portugáliában, Észtországban, Nagy-Britanniában és Olaszországban) drasztikusan csökkent a háztartások jövedelme.¹¹ A megszorító intézkedések, különösen a nyugdíjak csökkentése, a jövedelemadók növelése, a különféle juttatások és a közszektorban dolgozók bérének csökkentése volt a legnagyobb hatással a háztartások reáljövedelmére. Ezek közül a nyugdíjak legjelentősebb mértékben Romániában és Portugáliában csökkentek, míg a közszektorban dolgozók bére Görögországban, Lettországon és Portugáliában, és előbbiektől valamelyest kisebb mértékben Romániában és Spanyolországban csökkent leginkább.¹² Míg a háztartások jövedelmének a változása is mind a kilenc országban jelentős hatást gyakorolt a szegénységi kockázatok és a társadalmi kirekesztettség növekedésére.

Az Európai Unió lakosságának 24,8%-a, 124,5 millió ember volt veszélyeztetett a szegénységtől és a társadalmi kirekesztettségtől; összehasonlítva: 2011-ben az EU lakosságának a 24,3%-a, míg 2008-ban 23,7%-a.¹³ Ami annyit jelent, hogy a lakosság ezen részénél a veszélyeztetettség három feltétele: a szegénység, az anyagilag súlyosan hátrányos helyzet vagy az érintett háztartásában az alacsony munkaintenzitás közül legalább az egyik feltétel teljesült. A veszélyeztetettség a szegénységtől és társadalmi kirekesztettségtől annak ellenére növekszik az Európai Unióban, hogy az Európai Unió 2020 stratégiájában az egyik meghatározó célkitűzés éppen a veszélyeztetettek számának csökkentése.¹⁴ 2012-ben az EU országai közül a veszélyeztetettek legnagyobb arányban Bulgáriában (49%), Romániában (42%), Lettországon (37%) és Görögországban (35%) fordultak elő a lakosság körében, míg a legkisebb részarányban

Hollandiában és Csehországban (mindkettő esetében 15%), Finnországban (17%), valamint Svédországban és Luxemburgban (mindketőnél 18%) találhattuk.

6. táblázat: A szegénységtől és a társadalmi kirekesztettségtől való veszélyeztetettség 2012-ben

	A szegénységtől veszélyeztetettek aránya a szociális juttatások után	Anyagilag súlyosan hátrányos helyzetűek aránya	Az alacsony munkaintenzitású háztartásban élő 0–59 éves korúak aránya	Azoknak a személyeknek a száma, akik a 3 kritérium közül legalább az egyikbe tartoznak
	a népesség százalékában			millió főben
EU-28	17,0	9,9	10,4	124,5
Olaszország	19,4	14,5	10,3	18,2
Németország	16,1	4,9	9,8	15,9
Egyesült Királyság	16,2	7,8	13,0	15,1
Spanyolország	22,2	5,8	14,2	13,1
Franciaország	14,1	5,3	8,4	11,8
Lengyelország	17,1	13,5	6,8	10,1
Románia	22,6	29,9	7,4	8,9
Görögország	23,1	19,5	14,1	3,8
Bulgária	21,2	44,1	12,4	3,6
Magyarország	14,0	25,7	12,7	3,2
Portugália	17,9	8,6	10,1	2,7
Hollandia	10,1	2,3	8,7	2,5
Belgium	14,8	6,5	14,0	2,4
Svédország	14,2	1,3	10,0	1,8
Csehország	9,6	6,6	6,8	1,6
Horvátország	20,5	15,4	16,1	1,4
Dánia	13,1	2,8	10,9	1,1
Litvánia	18,6	19,8	11,3	1,0
Finnország	13,2	2,9	9,1	0,9
Lettország	19,4	26,0	11,5	0,7
Szlovénia	13,5	6,6	7,5	0,4
Észtország	17,5	9,4	9,0	0,3
Ciprus	14,7	15,0	6,4	0,2
Luxemburg	15,1	1,3	6,1	0,1
Málta	15,0	8,0	7,9	0,1

Forrás: At risk of poverty or social exclusion in the EU28. In 2012, a quarter of the population was at risk of poverty or social exclusion. Corresponding to around 125 million persons. Eurostat newsrelease 184/2013, 5 December 2013, 2–3. o.

Az Európai Unió 28 tagállama lakosságának 17%-a volt veszélyeztetett a szegénységtől 2012-ben a szociális juttatások megkapása után, ami azt jelenti, hogy a jövedelme nem érte el a nemzeti szegénységi küszöb határát.¹⁵ A legmagasabb szegénységi ráta Görögországban és Romániában (egyaránt 23%), Spanyolországban (22%), Bulgáriában és Horvátországban (mindkettőnél 21%) volt megfigyelhető, míg a legalacsonyabb Csehországban és Hollandiában (mindkettő esetében 10%), Dániában, Szlovákiában és Finnországban (mindegyiknél 13%) 2012-ben.

Az Európai Unió lakosságának 10 százaléka volt anyagilag súlyosan hátrányos helyzetű, ami azt jelenti, hogy az alapvető életkörülményeket korlátozta a megfelelő anyagi javak hiánya, például nem engedheték meg maguknak, hogy fizessék a számláikat, hogy kellően melegen tartsák lakásukat, vagy egy legalább egyhetes nyaralást távol az otthonuktól. Jelentős különbségek vannak a tagországok között az anyagilag súlyosan hátrányos helyzetűek arányát tekintve: egyes országok esetében 5 százalék alatt volt az arányuk, például Luxemburg és Svédország esetében egyaránt 1%, Hollandiában 2%, Dániában és Finnországban egyaránt 3%, és Ausztriában is mindössze 4%, ezzel szemben Bulgáriában 44%, Romániában 30%, valamint Lettországon és Magyarországon egyaránt 26% volt az arányuk.

Az EU 28 tagállama 0–59 éves népességének 10%-a élt alacsony munkaintenzitású háztartásban 2012-ben. Horvátországban (16%), Spanyolországban, Görögországban és Belgiumban (egyaránt 14%) volt kiemelkedő az alacsony munkaintenzitású háztartásokban élők aránya, míg a legalacsonyabb Luxemburgban és Cipruson (mindkettőnél 6%).

MEGSOKSZORÓDТАK A MEGSZORÍTÁSOK
ÉS A HÁTRÁNYOS SZOCIÁLIS INTÉZKEDÉSEK ELLENI
TÜNTETÉSEK, DEMONSTRÁCIÓK

Romániában a különféle megszorító intézkedések hatására 2012-ben és 2013-ban egymást érték a tüntetések, gyakorlatilag nem volt olyan hét, amikor ne demonstráltak volna valahol az országban az embereket az őket ért hátrányos szociális intézkedések ellen. A 2013-as romániai társadalmi elégedetlenségeket 2013. március végéig a ki nem fizetett

bérekkel és a munkakörülmények romlásával kapcsolatos tiltakozások és zavargások indították útjára. Utána némileg nyugodtabb időszak következett, majd 2013. szeptembertől és azt követő hónapokban ismét egyre többen vonultak az utcára, hogy hangot adjanak sérelmeiknek a jelenlegi kormánnyal szemben. A kezdetben nagyrészt békés tüntetések időnként elfajultak, és több esetben heves összecsapásokra került sor a tüntetők és a rendőri erők között. Felmérések szerint csak 2013-ban Románia 55 településén tartottak valamilyen szociális indítatású demonstrációt, elsősorban természetesen a legnagyobb városokban, Bukarest utcáin, Kolozsváron, Temesváron és Iaşiban. Egyes becslések szerint csak a legnagyobb tiltakozások alkalmával mintegy 486 ezer ember tüntetett: legtöbben, 200 ezren a Roşia Montană projekt ellen tüntettek, 130 ezer egészségügyi dolgozó tiltakozott az amúgy is EU-szinten egyik legalacsonyabb egészségügyi kiadások megkurtítása ellen, 86 ezer fuvarozó demonstrált a terheik jelentős emelkedése miatt, 50 ezren ellenezték a palagáz-kitermelés beindítását, 10 ezer tanár demonstrált az alacsony bérek miatt, 6 ezer biciklista kerékpárutak építéséért vonult fel, valamint 4 ezer bányász a szénbányászat beszüntetése ellen tiltakozott. A tömegdemonstrációk során kitört összetűzések nyomán 3 ember meghalt, 47 megsebesült, 154 embert letartóztattak, 90 embert megbírságoltak, kettő öngyilkos lett, többeket pedig szívroham miatt kellett kórházba szállítani a demonstrációk helyszínéről.¹⁶

7. táblázat: A legjelentősebb megszorító, hátrányos szociális intézkedések elleni tüntetések Romániában 2013-ban

Időpont	Résztevők, főbb követelések
2013. január 11.	Legalább 307 bányász barikádolta el magát a Lupeni szénbányában, megtagadva a munkahelye elhagyását, tiltakozásul a termelékenységű terv nemteljesítése miatt bekövetkezett fizetéscsökkentés ellen. ¹⁷
2013. január 16.	Két román vasúti vállalat, a CFR Calatori és a CFR Infrastruktúra dolgozói spontán sztrájkot kezdtek az elmaradt bérük kifizetése érdekében. Mintegy 89 vonat maradt az állomásokon a sztrájk miatt. ¹⁸
2013. február 6.	Mintegy 300 alkalmazott tiltakozott Románia legnagyobb vegyipari vállalata, az Oltchim Ramnicu Valcea adminisztratív központja előtt a fizetésének elmaradása miatt. ¹⁹

Időpont	Résztevők, főbb követelések
2013. február 12.	A Román Posta több mint kétezer alkalmazottja tüntetett amiatt, hogy elveszti állását a Román Posta privatizációja következtében. ²⁰
2013. február 28.	A Román Posta vállalat közel 5000 alkalmazottja tiltakozott Románia-szerte annak érdekében, hogy felhívja a közvélemény és a politikai döntéshozók figyelmét a vállalat működésének és az alkalmazottak számos problémájára. ²¹
2013. március 6.	A bukaresti metró alkalmazottjai tartottak tiltakozó felvonulást a bukaresti Viktória téren és a Román Közlekedési Minisztérium előtt, megtámogatva szimpatizáns vasutas dolgozókkal a további beruházások és a fizetések befagyasztása miatt. ²²
2013. március 15.	Az orosz vállalkozók tulajdonában lévő acélmű, a Mechel Campia Turzii több száz korábbi dolgozója demonstrált a ki nem fizetett bérek miatt. ²³
2013. március 28.	Mintegy 1500 alkalmazott tiltakozott ismét az Oltchim Ramnicu Valcea előtt a fizetésének elmaradása és a bejelentett elbocsátások miatt, blokkolva a 64-es közút forgalmát. ²⁴
2013. május 13.	Több mint 3000 postás tiltakozott a munkakörülmények miatt Románia-szerte. Bukarestben 21 postahivatalban több mint 1500 postás szüntette be a munkáját. Kolozsvár tartományban 15 postahivatal kezdeményezett sztrájkot. A spontán sztrájk 3,7 millió nyugdíjast érintett közvetve, akik emiatt később kapták meg a nyugdíjukat. ²⁵
2013. május 18.	A Hidroelectrica energiaszolgáltató vállalat több mint 1500 dolgozója tüntetett a kormány ellen az elbocsátások miatt. ²⁶
2013. május 21.	Kovácsna megyében 15 felsőoktatási intézmény több mint 2000 diákja tartott japán sztrájkot a karján fehér karszalagot viselve, mivel a Román Oktatási Minisztérium 2012 októbere óta nem utalta át a diákoknak járó utazási támogatásokat. ²⁷
2013. május 30.	Az Oltenia Energia Komplexumnál 4000 bányász tartott tiltakozó felvonulást Targu Jiuban. A helyi hatóságok megtiltották film készítését a demonstrációról és megemlítését a televízióban. A tiltakozás fő oka a bányászok béreinek csökkentése és társaság privatizációja nyomán 5000 ember 2018-ig történő elbocsátásának bejelentése volt. ²⁸
2013. május 31.	Mintegy 1000 vasutas, az SNTFC CFR Calatori SA alkalmazottja tüntetett a fizetése csökkentése miatt a Román Közlekedési Minisztérium előtt. ²⁹
2013. június 18.	A CFR Marfá vasúttársaság mintegy 100 alkalmazottja tiltakozott a Román Közlekedési Minisztérium épülete előtt a vállalat privatizációja és a kifizetetlen túlórák miatt. ³⁰

Időpont	Résztevők, főbb követelések
2013. július 18.	Több mint 450 bányász Paroseni, Petrila és Uricane bányákban a műszak végén megtagadta a bánya elhagyását. Másnap a tiltakozók száma 1100-ra emelkedett. További 300 társuk a felszínen tartott szolidaritási demonstrációt. A bányászok azért voltak elégedetlenek, mivel a Hunedoara Energetikai Komplexum nem vette át a három bánya által kitermelt szenet, és emiatt a bányászok fizetése jelentősen lecsökkent. ³¹
2013. július 25.	A CFR társaság több mint 2500 alkalmazottja tiltakozott a Román Közlekedési Minisztérium épülete előtt a vállalat privatizációja és a tömeges elbocsátások miatt. ³²
2013. szeptember 8.	Több tízezer tüntetett Románia-szerte a kanadai Roşia Montană Gold Corporation cianidos technológiát alkalmazó arany- és ezüstbányaprojektje ellen. ³³
2013. október 19.	Mintegy 2000 ember tüntetett Pungeşti-ben az amerikai Chevron palagáz kitermelésére létrehozott projektje ellen. ³⁴
2013. november 6.	A fővárosban a Viktória téren mintegy 10 ezer tanár követelte az oktatási miniszter lemondását és az oktatásra fordított költségvetési kiadások a GDP 6 százalékára emelését. ³⁵
2013. november 25.	130 ezer egészségügyi szakalkalmazott tartott kétórás figyelemzetető sztrájkot Románia-szerte az egészségügyben dolgozók bérének emelését követelve. ³⁶
2013. december 9.	Több mint 86 ezer teherautó-sofőr meghatározatlan ideig tartó sztrájkot hirdetett az üzemanyagárak 7 eurócenttel történő növelése és az ígéretek nemteljesítése miatt. Több város környékére forgalmát órákra megbénították a tiltakozók. Számos áruházban áruhiány lépett fel a demonstráció következményeként. ³⁷
2013. december 21.	Több mint 5000 ember tartott demonstrációt Románia új törvénykönyvének bevezetése ellen. ³⁸

Forrás: Saját szerkesztés a táblázatban megjelölt források és a Wikipédia 2013–14 Romanian social unrest című szócikke alapján.

A tiltakozások sok esetben spontán módon robbantak ki a legkülönbözőbb okok miatt, amelyek között legtöbbször a kifizetetlen bérek, a nem megfelelő munkavégzési feltételek, a tömeges elbocsátások, az alacsony fizetések, az adóemelések, a munkanélküliség magas szintje, az alacsony életszínvonal, a hatóságok passzív magatartása, az IMF jelenléte az országban, a politikai korrupció, a palagáz-kitermelés beindítása, a Roşia Montană projekt, a kóbor kutyák elaltatása, valamint a büntető

törvénykönyv módosítása játszották a legnagyobb szerepet. A demonstrálók a legkülönbélebb módokon adtak hangot követeléseiknek, sokszor éltek a tömeges előre bejelentett tiltakozások mellett a polgári engedetlenség, a spontán protestálás, a flashmobok eszközeivel, néhol útzárat is alkalmaztak, de sok helyen többnyire csak békés felvonulást tartottak. Több helyen volt munkabeszüntetés, általános sztrájk és éhségstrájk is. Voltak, akik nyilvános öngyilkosságukkal kívánták felhívni a figyelmet hasonlóan sanyarúan tengődő sorstársaikra, családtagjaikra.³⁹

A tüntetők által megfogalmazott igények között egyre gyakrabban szerepelt a többször gondatlansággal és hozzá nem értéssel vádolt jelenlegi román kormány lemondására való felhívás.⁴⁰ Többben a tiltakozók közül annak adtak hangot, hogy a jelenlegi kormány nem tartotta be a 2012-es parlamenti választások alkalmával tett ígéreteit.⁴¹ Sok elemző szerint a számos tüntetés legfőbb oka az volt, hogy a románok mára már teljesen elvesztették a kormányaik és az állami intézményeik sikeres működésébe vetett hitüket.⁴²

A SZEGÉNYSÉG ÉS A STRESSZ HATÁSÁRA ÁLTALÁNOSÁ VÁLT
A DEPRESSZIÓ, ÉS NŐTT AZ ÖNGYILKOSSÁGOK SZÁMA
BULGÁRIÁBAN ÉS ROMÁNIÁBAN

Több egymástól függetlenül folyó kutatás is arra hívja fel a világ figyelmét, hogy a gazdasági válság hatására egyre több európai átlagember, különösen sok kisvállalkozó, munkanélküli öngyilkosságba menekül. Az egyik kutatás, amelyet Kyriakos Katasdoros pszichiáter irányításával a Klimaka csoport folytat Görögországban, tapasztalatai szerint megkétszereződött a korábbi évekhez képest az öngyilkosok száma.⁴³ Egy nemzetközi kutatás, amelyet David Stuckler, a Cambridge-i Egyetem szociológiai professzora irányít, azt tapasztalta, hogy Görögországban 2007 és 2009 között az öngyilkossági ráták 17 százalékkal, míg Írországban 13 százalékkal emelkedtek meg.⁴⁴ A korábbi jólét alapjainak, a szociális juttatások folyamatos folszámolódásával, az egyre növekvő kilátástalanság miatt rohamosan nő az öngyilkosságok száma. A legújabb kutatások arra mutatnak rá, hogy a szegénység és a stressz áll a depresszió és az öngyilkosság növekedése mögött a Balkán országaiban, Bulgáriában és Romániában is.⁴⁵ Romániában 2007-ben még 12 öngyilkos jutott 100 ezer lakosra, 2009-ben már 12,9, míg 2010-ben már 13,7.⁴⁶ Ugyanakkor Románia ma

azon országok közé tartozik, amelyben mindeddig nem készült nemzeti stratégiai terv a depresszió megelőzésére, és a mentális egészségi állapot kutatása, kezelése fehér foltnak számít. A WHO statisztikái szerint Románia a harmadik legutolsó ország a mentális egészségügyre fordított kiadások alapján Európában. Ezenkívül Románia azon kevés országok egyike, amelyik civil szektorában szinte egyáltalán nem működnek mentális egészségügyi szolgáltatásokat nyújtó szervezetek.⁴⁷ Jelenleg a nép-egészségügyi kutatások még kevés támpontot adnak a halálesetek, így az öngyilkosságok magyarázataként. „Miért kezdenek el egyes országokban sokkal több alkoholt fogyasztani az emberek, és miért tapasztalnak sokkal erősebb stresszhatást, mint a más országokban élők?” Ez annak a kutatásnak az egyik legfőbb kérdése, amelyet a Cambridge-i Egyetem vezető szociológusa, prof. Laurence King vezet, és a Tárki Társadalomkutatási Intézet koordinálásával négy országban, Magyarországon kívül még Oroszországban, Ukrajnában és Fehéroroszországban végeznek el. A kutatás révén többek között arra is választ kívánnak találni a kutatók, hogy a különböző privatizációs technikák mennyire befolyásolják a halálozási minták változását, irányát, ingadozásait.⁴⁸

PÁNIKSZERŰ KIVÁNDORLÁS INDULT EL BULGÁRIÁBÓL ÉS ROMÁNIÁBÓL AZ EGYESÜLT KIRÁLYSÁGBA 2013 VÉGÉN

A migráció vált korunk változó világának egyik kiemelkedően fontos társadalmi tényezőjévé, amely egyre inkább központi szerepet játszik a folyamatosan változó globális társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokban. Románia az elmúlt évtizedben a világ egyik vezető bevándorlót küldő országává pozicionálta magát. A legtöbb kivándorló, több mint félmillió ember 2007-ben hagyta el Romániát. E folyamat eredményeként az EU tagországai közül Románia adta mindeddig a legtöbb bevándorlót. Az Eurostat adatai szerint a román lakosság mintegy 13 százaléka él jelenleg külföldön, elsősorban Olaszországban és Spanyolországban.⁴⁹

A romániai migrációra vonatkozó kutatások szerint az egyik legjobban dokumentált indoka a kivándorlásnak a jövedelmi motiváció. A célország jövedelmi viszonyai az egyik fő katalizátora a Romániából való kivándorlásnak. A javuló foglalkoztatási szint a célországban ugyancsak vonzó tényező a nagyobb számú román bevándorló számára. A román bevándorlók azokat a célországokat kedvelik a leginkább, ahol maga-

sabb és növekvő a várható élettartam, és jobb az általános egészségi állapot, mint Romániában. A gyerekek és családok számára nyújtott támogatások sok bevándorlót vonzottak Romániából az egyes célországokba a korábbi időszakokban.⁵⁰

Hetekre előre minden buszjegyet eladtak a román és a bolgár utazásszervezők 2013 decemberében, de volt olyan fapados légitársaság is, amely megduplázta a járatai számát Nagy-Britannia felé.⁵¹ Mivel 2014. január elsejétől durván korlátozták a munkavállalást az országban, ezért az előző év végén több tízezeren döntöttek a kivándorlás mellett. Hatalmas tömegek indultak el az utolsó pillanatban a brit városok felé Romániából és Bulgáriából. Mivel a brit kormány 2014-től jelentősen korlátozta a munkavállalási és letelepedési lehetőségeket a kelet-európai bevándorlók előtt, szinte minden Romániából induló repülőjárat tömve volt az év utolsó napjaiban. Bár a Wizzair légitársaság például járatduplázással válaszolt a hatalmas utazási igényre, a kivándorlók nem sajnálták a maradék pénzüket, és akinek nem jutott a kedvezményes 300 fontos (100 ezer forint) jegyből, azok akár 3 ezer euróért (900 ezer forint) is megvették a repülőjegyüket ezekben a hetekben. A British Airways légitársaság összes járatára lefoglalták a jegyeket december 31-ig, márpedig az napi kétszer 152 utast jelentett London felé. Akinek erre nem futotta, az busszal indult útnak. A román és a bolgár utazásszervezők is tucatszám indították el a buszjáratokat. A helyzetet jól érzékelteti, hogy Szófiában már december közepén sem lehetett nyugat-európai célállomásra buszjegyet venni, mert január 9-ig minden jegyet eladtak. A beszámolók szerint a turistabuszok karavánokban indultak meg, keresztül Európán. Volt olyan hely, ahol egyszerre 16 busz közlekedett – egyenként 50 utassal –, és ez csak az év végi roham volt, mivel egyes felmérések szerint, legálisan vagy illegálisan, de további 70 ezer ember akart eljutni Nagy-Britanniába már 2014-ben. Egyes brit politikai vélemények szerint a tömeges bevándorlás nem munkavállalásról, hanem a brit szociális rendszer és jóléti juttatások megcsapolásáról, „szociális turizmusról” szól. Ezt tűnik megerősíteni, hogy a bolgárok kiutazás előtt több ügynökség segítségét is igénybe vehették közvetlenül a főváros buszpályaudvarán, amelyek azonban nem álláslehetőségeket kínáltak, hanem a brit államtól igényelhető támogatások lehívásához szükséges dokumentumok beszerzését. Romániában – a *Daily Mail* írása szerint – hasonló a helyzet, ott olyan ügynökségeket találtak, amelyek

70 fontért (25 ezer forint) vállalták, hogy a brit városokba utazó román házaspárok már az érkezés pillanatától megkaphassák a gyermeknevelési támogatást, terhes anya esetén pedig a befizetett összeg többszörösét jelentő gyermekágyi segélyt. Más vélemények szerint az igazság az, hogy Nagy-Britannia a 2014-től bevezetett szigorításokkal valójában a román és a bolgár roma lakosság tömeges bevándorlását kívánja megakadályozni.⁵²

ÖSSZEFOGLALÓ MEGJEGYZÉSEK

Annak ellenére, hogy úgy tűnik, Románia és az IMF között létrejött megállapodások alapján végrehajtott programok makrogazdasági stabilizációs hatásának a nemzetközi megítélése szinte egyöntetűen pozitív, a 2012-ben és 2013-ban egyre radikalizálódó tüntetések Románia-szerte a pénzügyi stabilizációs programok árnyoldalaira is ráirányították a figyelmet. A számos tiltakozás egyrészt egyértelműen megkérdőjelezi e programok meglehetősen egyoldalú pozitív megítélését. Másrészt érthetővé teszi a magyar, a spanyol, a szlovén és az ír kormányzatok vonakodását is az IMF szoros gazdaságirányítói felügyeletétől. A stabilizációs programok rövid távon elért eredményeit ugyan nem cáfolják, de különösen a pénzügyi és gazdasági válság további elhúzódása miatt hosszú távon a megnövekedett adósságállomány és a lakosság végletekig leromlott gazdasági és társadalmi helyzete további jelentős pénzügyi és társadalmi kockázatokat hordoznak az ország, de az egész Európai Unió számára is, amit a 2013 decemberében Nagy-Britannia irányába elindult tömeges exodus meglehetősen eklatánsan bizonyított.

Bebizonyosodott Romániában az is, hogy a társadalmi-gazdasági válság és a szegénység terjedése annak a gyakorlatnak a következménye, amely a neoliberais elveken alapul, a profit és a piac törekvéseinek mindenhatóságát juttatja érvényre az emberek és a népek méltósága, szociális biztonsága helyett. Ebben az uralkodó neoliberais szellemiségű kultúrában a külsőségek, a hirtelen irányváltások, a látszat, a látványos gyors fogadkozások és elhatározások, a felszínesség kapott központi helyet, és a valóság egyre inkább teret engedett a látszatoknak és a látszatcselekvéseknek. Ennek során az Európai Unió vezetői totális kudarcot vallottak válságkezelő látszatintézkedéseikkel. Ahogy Görögországban, úgy Romániában és Bulgáriában sem javult valójában a gazdaság helyzete, tovább nőtt az eladósodás, nem szűnt meg a fizetésimérleg-hiány,

tovább nőtt a tartós munkanélküliség, a szegénység, a depresszió, az öngyilkosságok száma, az elvándorlás az országból.

Románia példája alátámasztja azt is, hogy önmagában a gazdaság növekedési ütemének mégoly látványos javítása és a költségvetési hiány drasztikus csökkentése sem hoz igazi eredményt, ha eközben az ország eladósodása növekszik, a fizetési-mérleg-hiánya nem szűnik meg, a társadalmi felzárkóztatás folyamata megakad, a mélyszegénység nem csökken, hanem nő, és a szegény emberek helyzete a tartós munkanélküliség növekedése, a jövedelmek csökkenése, valamint a szociális rendszerből történő nagymértékű forráskivonások következményeként romlik.

Románia esete végképp bebizonyította, hogy az Európai Unió válságkezelési gyakorlata zsákutca, az EU biztosai, különösen a gazdasági ügyekért és a szociális és munkaügyekért felelős biztosok teljesen alkalmatlannak bizonyultak a feladatuk ellátására, mivel egyáltalán nem számoltak, és ezért nem tettek semmit a súlyos társadalmi következmények és ebből adódó gazdasági kockázatok csökkentése érdekében. A szociális és munkaügyekért felelős biztosnak mindent el kellett volna követnie azért, hogy a válságkezelő intézkedések negatív következményeit elkerüljék. Jelenlegi vehemenciája a kialakult helyzet rendezésére vonatkozóan meglehetősen kései látszatintézkedések sora, amelyek egyáltalán nem alkalmasak a valódi problémák megoldására.

A történetek után nem lehet kérdéses, hogy fel kell oszlatni a nemzetközi válságkezelő pénzügyi trojkát, azaz az Európai Bizottság, az Európai Központi Bank és a Nemzetközi Valutaalap uniós válságkezelési ügyekben intézményesített együttműködését. Azonnal véget kell vetni annak a gyakorlatnak, hogy egyes pénzügyi tanácsadók degeszre kereshessék magukat az eurózóna válságán, az emberek sokaságának a nyomorba döntésével. Az IMF-et sürgős megoldásként vonták be a válság leküzdésére tett erőfeszítésekbe, de az Európai Uniónak egyedül is képesnek kell lennie arra, hogy a jelenleginél sokkal szakszerűbben, jobban és mindenekelőtt emberségesebben, a lehetséges társadalmi következményekkel is számolva oldja meg a tagországi felmerülő problémáit.

**...Románia esete...
bebizonyította, hogy az
Európai Unió válságkezelési
gyakorlata zsákutca...**

Éppen itt lenne az ideje, hogy az Európai Uniónak olyan felelős döntéshozói legyenek, akik képesek felfogni, mi több, érvényre juttatni, hogy a gazdaság- és pénzügypolitika végső célja az európai munkavállalók és családjaik munka- és életkörülményeinek javítása kell hogy legyen. A mélyszegénységben élők felzárkóztatását támogató programok, az egyes országok közötti társadalmi kohézió megerősítése sokkal inkább előrébb való egyes gazdasági érdekcsoportok rövid távú érdekeit érvényesítő megszorításoknál, a szociálisan hátrányos intézkedéseknél. Csak olyan válságkezelő intézkedések vezethetnek sikerre, amelyek a leszakadt rétegek felzárkóztatását, az egyes tagországok közötti kohéziót erősítik, és nem azok, amelyek a kohéziót gyengítik, és az arra szánt erőforrásokat, alapokat csökkentik.

JEGYZETEK

- ¹ European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs: *Overall assessment of the two balance-of-payments assistance programmes for Romania, 2009–2013*. European Economy – Occasional Papers 156, 2013, 3., 128. o.
- ² Az Európai Bizottság átfogó értékelését a román támogatási programról lásd részletesebben: i. m. 128. o.
- ³ *Gratulált Romániának az IMF vezérigazgatója*. Új Magyar Szó Online, 2013. július 16. www.maszol.ro/index.php/gazdasag/15128-gratulalt-romanianak-az-imf-vezerigazgatoja (Letöltés: 2014. január 6.)
- ⁴ *Euro area and EU28 government deficit at 3,7% and 3,9% of GDP respectively*. Eurostat newsrelease euroindicators, 152/2013, 21 October 2013, 14. o.
- ⁵ Laurent Freyssson–Laura Wahrig: *General government expenditure in 2011 – Focus on the functions ‘social protection’ and ‘health’*. Eurostat, Statistics in focus 9/2013, Economy and finance, European Commission, 2013.
- ⁶ Christine Lagarde: *Eastern Europe and Romania – The Path to Prosperity*. International Monetary Fund, Bucharest, July 16, 2013. www.imf.org/external/np/speeches/2013/071613.htm (Letöltés: 2013. október 26.)
- ⁷ Nemzetközi Valutaalap (IMF): *Financial Position in the Fund for Romania as of November 30, 2013*. www.imf.org/external/np/fin/tad/exfin2.aspx?memberKey1=818&d ate1key=2013-12-25 (Letöltés: 2013. december 25.)
- ⁸ Az egyes főcsoportok és az azokhoz tartozó kategóriák, valamint alkategóriák meghatározását lásd részletesebben az Európai Bizottság *Labour market policy database. Methodology. Revision of June 2006*. European Communities, 2006 című kiadványának 10. oldalán.

- ⁹ Piotr Ronkowski: *Labour market policy expenditure*. Statistics Explained, Table 2. Statistics in focus 31/2013. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Labour_market_policy_expenditure (Letöltés: 2014. január 2.)
- ¹⁰ Uo. Table 3.
- ¹¹ Silvia Avram et al.: *The distributional effects of fiscal consolidation in nine EU countries*. Research note 01/2012, European Commission, Social Situation Observatory, 2012.
- ¹² Olivier Bontout–Terezia Lokajickova: *Social protection budgets in the crisis in the EU*. Working Paper 1/2013, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2013, 30–32., 42. o.
- ¹³ A szegénységtől és a társadalmi kirekesztettségtől veszélyeztetettekkel kapcsolatos statisztikai adatokat az Eurostat publikálja rendszeresen az EU-SILC felmérés alapján. http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/income_social_inclusion_living_conditions/introduction (Letöltés: 2014. január 5.)
- ¹⁴ Az Európai Unió Európa 2020 stratégiáját lásd bővebben http://ec.europa.eu/europe2020/index_en.htm
- ¹⁵ *At risk of poverty or social exclusion in the EU28. In 2012, a quarter of the population was at risk of poverty or social exclusion. Corresponding to around 125 million persons*. Eurostat newsrelease 184/2013, 5 December 2013, 1., 3. o.
- ¹⁶ *2013–14 Romanian social unrest*. Wikipedia, the free encyclopedia. http://en.wikipedia.org/wiki/2013%E2%80%9314_Romanian_social_unrest (Letöltés: 2014. január 16.)
- ¹⁷ *Mineri blocați în subteran la Mina Lupeni. Oamenii, nemulțumiți de salariile*. Realitatea.net, 11 Ianuarie 2013. www.realitatea.net/12-mineri-s-au-blocat-in-subteran-la-mina-lupeni-oamenii-nemultumiti-de-salariile-diminuate_1089135.html (Letöltés: 2014. január 22.)
- ¹⁸ Andra Timu: *Romania Railway Workers Start Unplanned Strike*. Mediafax. Bloomberg, Jan 16, 2013. www.bloomberg.com/news/print/2013-01-16/romania-railway-workers-start-unplanned-strike-mediafax.html (Letöltés: 2014. január 11.)
- ¹⁹ *Noi proteste la Oltchim: „Avem rate, suntem datori, suntem nervoși și ne temem”*. Realitatea.net, 6 Februarie 2013. www.realitatea.net/noi-proteste-la-oltchim-avem-rate-suntem-datori-suntem-nervosi-si-ne-temem_1107323.html (Letöltés: 2014. január 1.)
- ²⁰ Adrian Vasilache: *Peste 1000 de angajati din Posta Romana au protestat pentru a preveni noi taieri salariale si disponibilizarea a circa 2000 de angajati in acest an*. HotNews.ro, 12 februarie 2013. <http://economie.hotnews.ro/stiri-telecom-14210588-video-fotogalerie-pest-1000-angajati-din-posta-romana-protestat-pentru-preveni-noi-taieri-salariale-disponibilizarea-circa-2000-angajati-acest.htm> (Letöltés: 2014. január 11.)

- ²¹ *Protest cu cagule pe față. Sincaliștii de la Poșta Română ies în stradă în toată țara.* Jurnalul.ro, 28 Feb 2013. <http://jurnalul.ro/stiri/observator/protest-cu-cagule-pe-fata-sincalistii-de-la-posta-romana-ies-in-strada-in-toata-tara-637924.html> (Letöltés: 2014. január 11.)
- ²² Ioana Ivan: *GREVĂ la metrou. Circulația trenurilor nu va fi afectată.* Incomemagazine.ro., 6 martie 2013. <http://incomemagazine.ro/articole/greva-la-metrou-circulatia-trenurilor-nu-va-fi-afectata> (Letöltés: 2014. január 22.)
- ²³ Iulian Tudor: *Protest la Mechel. Oamenii au ars o salopetă și amenință că își dau foc.* Romania TV, RTV.net., 15 Martie 2013. www.romaniatv.net/proteste-incendiare-la-mechel-campia-turzii-oamenii-ameninta-ca-isi-dau-foc-video_70893.html (Letöltés: 2014. január 11.)
- ²⁴ *Protestele de la Oltchim iau AMPLOARE. Angajații au blocat din nou DN 64. Un protestatar, lovit de o mașină.* Romania Libera, 28 Martie 2013. www.romanalibera.ro/bani-afaceri/companii/protestele-de-la-oltchim-iau-amploare-angajatii-au-blocat-din-nou-dn-64-un-protestatar-lovit-de-o-masina-297449.html (Letöltés: 2014. január 11.)
- ²⁵ Mihaela Cojocariu: *Victor Ponta, despre protestul poștaşilor: „Poșta Română trăiește pentru că noi continuăm să plătim pensiile astfel”.* Adevarul.ro, 14 mai 2013. http://adevarul.ro/news/eveniment/protestul-posta-romana-continua-marti-zi-distribuire-pensiilor-1_5191da10053c7dd83f97bc6f/index.html# (Letöltés: 2014. január 11.)
- ²⁶ *Peste 1.500 de angajați ai Hidroelectrica vor declanșa proteste în 18 mai.* Ziuanews.ro, 10. 05. 2013. www.ziuanews.ro/stiri/peste-1-500-de-angajati-ai-hidroelectrica-vor-declansa-proteste-in-18-mai-93444 (Letöltés: 2014. január 21.)
- ²⁷ *2.000 de elevi din Covasna, în grevă japoneză pentru că nu le-au fost decontate abonamentele pentru navetă.* Curierul Național, 21 Mai 2013. www.curierulnational.ro/Actualitate/2013-05-21/2.000+de+elevi+din+Covasna,+in+greva+japoneza+pentru+ca+nu+le-au+fost+decontate+abonamentele+pentru+naveta&hl=Auto&tip=toate (Letöltés: 2014. január 22.)
- ²⁸ Alin Ion: *Aproximativ 4.000 de mineri și energeticieni mărșăluiesc pe străzile din Târgu Jiu.* Adevarul.ro, 30 mai 2013. http://adevarul.ro/locale/targu-jiu/aproximativ-4000-mineri-energeticieni-marsaluiesc-pe-strazile-targu-jiu-1_51a7264bc7b855ff563e3f7e/index.html (Letöltés: 2014. január 22.)
- ²⁹ *Peste 1.000 de ceferiști vor protesta în fața Ministerului Transporturilor.* Ziua News, 27. 05. 2013. www.ziuanews.ro/stiri/peste-1-000-de-ceferisti-vor-protesta-in-fata-ministerului-transporturilor-94391 (Letöltés: 2014. január 1.)
- ³⁰ *Angajații CFR Marfă au protestat față de privatizarea companiei.* Ziua News, 18. 06. 2013. www.ziuanews.ro/stiri/angajatii-cfr-marfa-au-protestat-impotriva-privatizarii-companiei-95853 (Letöltés: 2014. január 22.)

- ³¹ Sorin Blada: *Hunedoara: Minerii continuă protestul în Valea Jiului; peste 1.100 de ortaci sunt blocați în subteran*. AGERPRES, 19 Iulie 2013. www.agerpres.ro/media/index.php/social/item/211232-Hunedoara-Minerii-continua-protestul-in-Valea-Jiului-pestes-1100-de-ortaci-sunt-blocati-in-subteran.html (Letöltés: 2014. január 22.)
- ³² *2.500 de ceferiști au protestat la Guvern și la Ministerul Transporturilor*. Realitatea.net, 25 Iulie 2013. www.realitatea.net/ceferistii-protesteaza-la-ministerul-transporturilor_1233560.html (Letöltés: 2014. január 22.)
- ³³ *Cyanide pollution fears: Thousands of Romanians protest 'biggest in Europe' gold mine*. RT News, September 09, 2013. <http://rt.com/news/cyanide-gold-romania-protest-585/> (Letöltés: 2014. január 22.)
- ³⁴ Luiza Ilie: *Thousands protest in Romania against shale gas, gold mine*. Business & Financial News, Breaking US & International News, Reuters.com, Oct 19 2013. www.reuters.com/article/2013/10/19/us-romania-shale-protest-idUSBRE99I09M20131019 (Letöltés: 2014. január 22.)
- ³⁵ Andreea Ofiteru: *Miting cu versuri și muzică de Verdi. Protestul din București al celor aproximativ 10.000 de profesori s-a încheiat*. Gândul, 06. 11. 2013. www.gandul.info/stiri/miting-cu-versuri-si-muzica-de-verdi-protestul-din-bucuresti-al-celor-aproximativ-10-000-de-profesori-s-a-incheiat-11629944 (Letöltés: 2014. január 22.)
- ³⁶ Carla Dinu: *UPDATE Cadrele medicale sunt în greva de avertisment până la ora 10.00. Marius Sepi (SANITAS): Peste 100.000 de angajați participă la protest*. HotNews.ro, 25 noiembrie 2013. www.hotnews.ro/stiri-esential-16067000-greva-avertisment-sanata-te-intre-orele-8-00-10-00.htm (Letöltés: 2014. január 22.)
- ³⁷ Raluca Florescu: *UPDATE GREVA TRANSPORTATORILOR: 86.000 de camioane blochează drumurile! Magazinele se tem că rămân fără produse proaspete*. evz.ro, 09 December 2013. www.evz.ro/detalii/stiri/greva-in-transporturi-incepand-de-maine-1071443.html (Letöltés: 2014. január 22.)
- ³⁸ *UPDATE: „21-22 vrem democrația înapoi” – Protest în Piața Universității*. Epoch Times România, 21 dec. 2013. <http://ro.stiri.yahoo.com/quot-21-22-vrem-democrația-înapoi-quot-protest-132900665.html> (Letöltés: 2014. január 22.)
- ³⁹ 2013–14 Romanian social unrest, i. m.
- ⁴⁰ *Băsescu acuză Guvernul Ponta de incompetență și lipsă de patriotism*. Video News, 9 May 2013. <http://videonews.antena3.ro/video/romania/basescu-acuza-guvernul-pon-ta-de-incompetenta-si-lipsa-de-patriotism.html> (Letöltés: 2014. január 22.)
- ⁴¹ *Peste 150 de pensionari au protestat în fața Prefecturii Galați: Vrem demnitate, cinste și dreptate*. Realitatea.net, 14 Iunie 2013. www.realitatea.net/peste-150-de-pensionari-au-protestat-in-fata-prefecturii-galati-vrem-demnitate-cinste-si-dreptate_1204509.html (Letöltés: 2014. január 22.)

- ⁴² Andreea Udrea: *Sondaj INSCOP. Încrederea românilor a scăzut dramatic în Guvernul Ponta: doar 34,8%*. Evz.ro, 10 October 2013. www.evz.ro/detalii/stiri/sondaj-inscop-crederea-romanilor-a-scazut-dramatic-in-guvernul-ponta-doar-348-1061393.html (Letöltés: 2014. január 22.)
- ⁴³ Derek Gatopoulos: *Psychiatric group warns of surge in Greek suicides*. Associated Press, msn.com, 8. 13. 2010. www.msnbc.msn.com/id/38695457/ns/world_news-europe/t/psychiatric-group-warns-surge-greek-suicides/#.UFWZ12Kz5S0 (Letöltés: 2014. január 10.)
- ⁴⁴ Kate Kelland: *Financial crisis boosts European suicide rates, especially in Greece, Ireland*. Reuters, July 8, 2011. <http://blogs.reuters.com/faithworld/2011/07/08/financial-crisis-boosts-european-suicide-rates-especially-in-greece-ireland/> (Letöltés: 2014. január 10.)
- ⁴⁵ *Bulgaria's Suicide Rate 'among Highest in Europe'. Experts*. Novinite.com, Sofia News Agency, April 1, 2013. www.novinite.com/view_news.php?id=149144 (Letöltés: 2014. január 10.)
- ⁴⁶ *Death due to suicide, by sex*. Eurostat, 2014, last update: 08. 01. 2014. <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&language=en&pcode=tps00122> (Letöltés: 2014. január 10.)
- ⁴⁷ Emilia Chiscop: *The Romanians – Condemned to Depression*. Media: “Revista 22”, Bucharest, 5 January 2010. http://ec.europa.eu/health-eu/doc/romanians__condemned_to_depression.pdf (Letöltés: 2014. január 10.)
- ⁴⁸ *The Impact of Privatization on the Mortality Crisis in Eastern Europe*. EU Research Projects, European Commission, 2013. http://cordis.europa.eu/projects/rcn/100152_en.html (Letöltés 2014. január 11.)
- ⁴⁹ Cosmin Enache–Ciprian Pânzaru: *Romanian migration flows in European countries: does social security matter?* Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica, Vol. 2, No. 14., 2012, 487. o.
- ⁵⁰ I. m. 494. o.
- ⁵¹ Arthur Martin–John Stevens: *Sold out! Flights and buses full as Romanians and Bulgarians head for the UK*. Mail Online, 31 December 2013. www.dailymail.co.uk/news/article-2531440/Sold-Flights-buses-Romanians-Bulgarians-head-UK.html (Letöltés: 2014. január 7.)
- ⁵² *A cigányokból nem kérnek a britek*. Lánchíd Rádió külföldi hírei, 2014. január 7. <http://mno.hu/lanchidradiokulfold/a-ciganyokbol-nem-kernek-a-britek-1203966> (Letöltés: 2014. január 7.)